

ВИКОРИСТАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ БІОЕТИКИ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З МОЛОДДЮ

Пиголенко І.В.

кандидат філософських наук, доцент кафедри політології, соціології та соціальної роботи, Національного технічного університету України «КПІ»

Пиголенко Ю.А.

магістрантка Національного технічного університету України «КПІ»

У даній статті автори розглядають особливості та необхідність застосування біоетичних моделей в соціальній роботі з молоддю. Автори аналізують можливості використання концептуальних моделей біоетики при вирішенні чисельних моральних проблем та дилем сучасного суспільства.

In this article the authors review the feature and the necessity to use bioethical models in social work with young people. The authors analyze capabilities of the use of conceptual models of bioethics in decision of the many ethical issues and dilemmas of modern society.

В данной статье авторы рассматривают особенности и необходимость использования биоэтических моделей в социальной работе с молодежью. Авторы анализируют возможности использования концептуальных моделей биоэтики при решении многочисленных моральных проблем и дилемм современного общества.

Ключові слова: біоетика, концептуальні біоетичні моделі, деонтологія, молодь, моральні проблеми та дилеми.

Постановка проблеми. В сучасних умовах науково-технічного прогресу та інтенсивного розвитку, будь-яка професійна діяльність потребує використання інноваційних технологій і нововведень. Соціальна сфера не є виключенням. Вона також потребує вдосконалення, застосування сучасних методів, методик, процедур, технік і прийомів, прийняття важливих рішень. Адже працівники саме цієї сфери впливають на розвиток як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Розвиток науки і техніки, поява новітніх технологій, модернізація та комп'ютеризація кардинально змінили сучасне життя людини. Сьогодні непоодинокі випадки штучного запліднення, трансплантації органів, активно розвивається генетика, транссексуальна хірургія, генна інженерія тощо. Бурхливий розвиток техніки, медицини, біології, призвели до чисельних моральних проблем та дилем, вирішити які за допомогою професійної етики та деонтології неможливо. Саме тому, гостро постає питання щодо меж нашого втручання в природне середовище, використання біотехнологій та моральності сучасного суспільства. Виникає необхідність у створенні нової етики, яка б дала змогу уникнути катастрофічних наслідків науково-технічного прогресу людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. В 70-ті роки ХХ століття виникає біоетика – суттєво новий науковий напрям, метою якого є збереження людського життя і здоров'я. Біоетика починає інтенсивно розвиватись в США та країнах Західної Європи, а потім розповсюджується і на країни пострадянського простору. Вона пропонує ряд етичних принципів, правил і норм, порушувати які небезпечно для існування всього людства. Саме тому, біоетику ще називають «етикою життя».

Термін «біоетика» вперше запропонував американський вчений, біолог Ван Ранселер Поттер у 1969 році. У своїй роботі «Біоетика: міст у майбутнє» він окреслив основні ідеї та положення нової науки: «наука виживання має бути не просто наукою, а новою мудрістю, яка має поєднувати два найсуттєвіших та вкрай необхідних елементи – біологічне знання і загальнолюдські цінності. Виходячи з цього, я пропоную для її визначення термін – Біоетика» [8]. Біоетика, на думку В.Р. Поттера, має стати новою галуззю знань, яка інтегрує всі природничі та гуманітарні науки, дасть змогу людству вижити в умовах бурхливого науково-технічного розвитку. «Мета даної книги – внести вклад в майбутнє людського роду шляхом формування нової дисципліни під назвою Біоетика. Якщо існують «дві культури», які, мабуть, не здатні до діалогу – наука і гуманітарне знання – і якщо це є однією з причин того, що майбутнє представляється швидше сумнівним, ніж можливим, то все-таки ми можемо побудувати «міст у майбутнє» за допомогою цієї нової дисципліни як містка між двома культурами» [8].

На думку В.Р. Поттера, біоетика покликана внести певні зміни в моральну свідомість людства, забезпечити моральний і духовний розвиток суспільства в цілому. Нова наука має поєднати людські цінності і біологічні характеристики. «Етика є вчення про цінності,

ідеальний характер, моральність, вчинки і цілі людини, які у більшій мірі притаманні певній історичній епосі, але, крім цього, під етикою розуміються і моральні стандарти. Сьогодні ми повинні усвідомити, що етика людини не може і далі вивчатися без реалістичного розуміння екології в самому широкому сенсі цього слова. Етичні цінності не повинні розглядатися поза біологічних фактів» [8].

Так, глобальна біоетика В.Р. Поттера спрямована на створення нового міждисциплінарного підходу щодо оцінки сучасної науки і технологій. Вона пропонує інтеграцію медичної та екологічної етики, з метою виживання всього людства. На думку В.Р. Поттера, біоетика має бути інтегруючим знанням, тобто поєднувати в собі гуманітарні, природничі науки, з метою уникнення протистояння загальнолюдських цінностей і наукових фактів. Сьогодні, коли інтенсивно розвивається наука і техніка, розвиток біоетики стає особливо актуальним. Адже в епоху глобальних змін та відкриттів дуже важливим є збереження життя та його вдосконалення, надання можливості розвитку майбутнім поколінням.

Американські вчені Т.Бочамп і Дж.Чайлдрес в якості альтернативи традиційній медичній етиці Гіппократа запропонували біомедичну етику. Слід також зазначити, що тривалий час поняття «медична етика» і «деонтологія» ототожнювалися. Але деонтологія – це лише розділ медичної етики, вона являє собою набір певних правил та норм, вказує на заборони медичному працівнику. Американська біоетика заснована на чотирьох основних принципах: автономії особистості, «не нашкодь», «роби благо», принципі справедливості. Також, окрім запропонованих принципів, була наведена система правил, певних вимог: інформованої згоди, приватності, конфіденційності, вірності, правдивості.

Отже, біомедична етика спрямована на вирішення дилем, з якими стикаються лікарі в медико-клінічній практиці, проблем щодо застосування сучасних біомедичних технологій.

Представники європейської біоетики Я.Рендторф і П.Кемп також запропонували ряд біоетичних принципів. По-перше, принцип поваги автономії особистості, по-друге, принцип поваги гідності особистості, принцип цілісності, принцип вразливості. Проте, на відміну від принципів біомедичної етики, принципи європейської біоетики мають більш універсальне значення і розповсюджуються на всі сфери людської діяльності. Це дуже важливо, адже соціальний працівник також стикається з моральними дилемами, вирішити які без застосування принципів біоетики неможливо.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. В соціальній роботі з молоддю застосовуються різні методи, технології, підходи та моделі. Незважаючи на достатньо розвинену методологічну базу, на практиці виникають чисельні професійні моральні проблеми та дилеми в роботі саме з цією категорією клієнтів. Адже важко переконати молоду, амбіційну людину, що краще оформити офіційно свої стосунки, аніж перебувати у громадянському шлюбі. Або, в тому, що правильніше жити, розвиватись, працювати у власній державі, а не намагатися виїхати за кордон.

Для вирішення чисельних проблем молоді соціальний працівник спирається як на власні погляди, принципи, переконання та досвід, так і на загальноприйняті етичні правила та цінності. На нашу думку, етичні правила повинні базуватись не тільки на моральних установках, але й на біологічних фактах. Тому, дуже важливим в соціальній роботі з молоддю є застосування біоетики. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень, немає однозначного погляду з приводу застосування якоїсь конкретної концептуальної біоетичної моделі саме в соціальній роботі з молоддю. Тобто, на сьогоднішній день, немає остаточної відповіді, яка біоетична модель найбільш підходить для роботи з цією категорією клієнтів.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу біоетичних моделей та розкриття їх практичного використання в соціальній роботі з молоддю, при вирішенні професійно-моральних проблем та дилем.

Головне завдання полягає в тому, щоб розглянути філософсько-світоглядні основи становлення біоетики та розкрити необхідність застосування біоетичних моделей при вирішенні професійно-моральних проблем та дилем в соціальній роботі з молоддю.

Виклад основного матеріалу. На думку віце-Президента Української асоціації з біоетики В.Л. Кулініченка, біоетику можна розглядати як особливу частину етики або більш широко, як міждисциплінарний напрям, що в умовах швидкого поширення нових біологічних і біомедичних технологій покликаний захищати фундаментальні людські цінності – право людини на автономію і право на життя. Біоетика, як особлива галузь сучасного знання, набуває особливого евристичного змісту, якщо розглядається не тільки як фахова етика медиків і біологів, а, в першу чергу, як особливий світогляд, визначений історичним етапом розвитку європейської культури, коли розуміння феномену життя одержує нову просторово-

часову розмірність і внутрішні перспективи для свого розвитку. Таке розуміння дає змогу включити в сферу морального не тільки відношення між людьми, а й відношення людини до рослин і тварин, навколишнього середовища, до себе самої, до своєї чуттєвості, тілесності, духовності [4, 38].

Передумовами становлення біоетики були категоричний імператив І.Канта (німецька класична філософія), філософські погляди Ф.Ніцше (філософія життя), феноменологія (М. Шеллер). Слід зазначити, що принципи, які запропонували філософи активно використовуються в сучасній біоетичній практиці. Так, «кантівська етика вперше проголошує і теоретично обґрунтовує право особистості на моральну автономію. Саме сьогодні принцип автономії особистості, свобода її волі та вибору, займає центральне місце серед проблем сучасної біоетики» [2, 127].

Соціальна робота являє собою специфічну професійну діяльність, що спрямована на покращення якості життя клієнтів. За кваліфікованою допомогою до соціального працівника звертаються різні категорії клієнтів, незалежно від віку, статі, національності, соціального статусу, віросповідання тощо. Від соціального працівника як від фахівця вимагається не лише теоретичне знання, що також є дуже важливим, а й практичні вміння та навички. Адже робота з людьми вимагає особливих професійних вимог, принципів, деонтологічних засад. Моральні відносини в соціальній роботі виникають тоді, коли соціальний працівник починає працювати з клієнтом, з його оточенням, з працівниками соціально-психологічних служб тощо. Іноді соціальним працівникам доводиться приймати дуже важливі рішення, від яких залежить доля та подальше життя не однієї людини. В умовах недосконалого законодавства та недостатнього врегулювання на державному рівні складних ситуацій, що виникають в соціальній роботі, важливого значення набувають як моральні принципи та норми, так і біоетичні правила та цінності. Фахівець в галузі соціальної сфери в прийнятті рішень має бути об'єктивним, справедливим, відповідальним, при цьому не порушувати права і автономію клієнтів. Слід зазначити, що приймаючи те чи інше рішення соціальні працівники мають спиратися як на власні погляди, принципи, переконання та досвід, так і на загальноприйняті етичні правила та цінності. «У біоетичній практиці використовується цілий арсенал різних етичних правил і принципів: утилітарних, деонтологічних, теологічних, віртуальних тощо, суперечливих за змістом і часом таких, що заперечують один одного. Наприклад, в якості першочергових біоетичних принципів англійський філософ Р.Віч виділяє благодійність, автономію особистості, чесність, прагнення уникнути смерті, справедливість. Т.Бочамп і Дж.Чайлдрес вказують на такі головні принципи: автономія, «не нашкодь», благодійність, справедливість. Як ми бачимо, характер вибору й об'єднання даних принципів, як основних для сучасної етики, як у першому, так і в другому випадку має емпіричний характер» [2, 125].

У своїй повсякденній практиці соціальні працівники стикаються з різними категоріями клієнтів. При цьому, кожна проблема є специфічною і потребує прийняття кваліфікованого рішення. Об'єктом роботи соціального працівника є люди похилого віку, інваліди, ув'язнені, алко- і наркозалежні, неблагополучні та неповні сім'ї, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, ВІЛ-інфіковані та хворі на СНІД, мігранти тощо. До групи ризику і потенційних клієнтів соціальних служб також відносяться підлітки та молодь в цілому.

Молодь відноситься до найбільш вразливих категорій клієнтів, тому потребує економічної, психологічної та соціальної допомоги і підтримки. Переважна більшість дослідників сходяться на думці, що молодь – це соціально-демографічна група, яка характеризується віковими межами (в Україні від 14 до 35 років) та соціальним, емоційним, психологічним становленням. Щодо проблем молоді, то найчастіше серед них виділяють: проблеми сім'ї, репродукції, здорового способу життя, матеріальної незалежності, самодостатності, самоствердження, самовизначення тощо. Незважаючи на вік та соціальний статус в суспільстві молоді люди мають невід'ємне право на повагу їх автономії, гідне відношення з боку соціальних працівників та суспільства в цілому, на справедливе ставлення до них.

Саме тому, в соціальній роботі з молоддю дуже важливим є застосування наступних принципів біоетики: принцип поваги гідності особистості; принцип автономії особистості; цілісності особистості; принцип «не нашкодь»; справедливість; принцип «роби благо». На нашу думку в новій біотичній моделі, яка найбільше підходить для роботи з молоддю, і яка включає в себе принципи глобальної, біомедичної і європейської біоетики, принципи мають бути розташовані саме в такій послідовності.

Так, використання принципів автономії та поваги до особистості дасть змогу перевести суб'єкт-об'єктні стосунки між соціальним працівником і клієнтом в суб'єкт-суб'єктні. Це

означає, що відносини перейдуть на більш високий рівень від патерналістської моделі до колегіальної. В соціальній роботі з молоддю це дуже актуально, адже бажання щось виправити має бути, в першу чергу, у клієнта, а спеціаліст повинен вірити в те, що людина здатна змінитися. «Тут присутні рівність, вони виступають як колеги або друзі. Існує також модель контрактного типу, що заснована на контракті або згоді, але вона також потребує свого осмислення з позиції біоетики» [2, 155].

Важливим і тісно пов'язаним з автономією особистості є принцип цілісності. Він вказує на те, що людина має як матеріальні, так і духовні потреби. На думку М.Л. Чернишевої, цілісність може означати недоторканність ядра особистості, а в більш широкому сенсі – захист особистості недоторканності [11]. Слід також звернути увагу на те, що принцип цілісності має бути обов'язково законодавчо закріпленим, тобто повинні бути встановлені чіткі межі втручання в особисте життя, здоров'я, матеріальне та фізичне благополуччя людини.

В соціальній роботі дуже важливо не тільки вирішити проблему, з якою звернувся клієнт, надати йому всі можливі шляхи виходу зі складної ситуації, навчити діяти самостійно без допомоги фахівця, але й не нашкодити клієнту. Біоетичний принцип «не нашкодь» в соціальній роботі з молоддю займає центральне місце. «Цей принцип зобов'язує не завдавати шкоди іншій людині (клієнту, пацієнту тощо) не тільки прямо, безпосередньо і навмисно, але й опосередковано. Мається на увазі не тільки та шкоду, яка свідомо чи несвідомо заподіюється професійною діяльністю (лікаря, юриста, медичного або соціального працівника), а й, взагалі кажучи, будь-яке зло, яке можливо запобігти або виправити – біль, страждання, недієздатність, нарешті, смерть пацієнта» [1, 78].

Сьогодні в соціальній роботі з різними категоріями клієнтів на перший план виходить поняття справедливості. Мається на увазі справедливий розподіл матеріальних і духовних благ, рівність, свобода вибору, відповідальність. Відомо, що в сучасному українському суспільстві питання соціальної справедливості загострюється, адже змінюється соціально-політичний, соціально-економічний, соціально-культурний уклад життя. Нажаль, справедливість залишається лише гучним лозунгом багатьох політиків та державних діячів. В соціальній роботі принцип справедливості відіграє дуже важливу роль. Адже будь-яке рішення соціального працівника має бути об'єктивним, незалежним і справедливим. «Цей принцип проголошує необхідність і можливість справедливого задоволення потреб людини і розподілу матеріальних і духовних благ. Його дотримання актуалізується умовами сучасного дефіциту багатьох медичних ресурсів, підвищенням вартості медичних послуг, а також широким розповсюдженням програм соціальної допомоги та охорони здоров'я, спрямованих на допомогу лише певним групам населення» [1, 80].

Соціальна робота – це специфічна професійна діяльність, спрямована на покращення якості життя клієнтів. Відомо, що клієнтом вважається лише та людина, яка звернулася за допомогою. Соціальний працівник, у зв'язку зі своїми професійними обов'язками, надає різноманітні послуги своїм клієнтам, намагається вирішити проблему самостійно або направити клієнта до іншого фахівця (психолога, медичного працівника тощо). Тому, людина, яка майже щодня допомагає людям неодмінно має володіти наступними якостями: альтруїзм, емпатія, безкорисність, чуйність, порядність. Соціальний працівник повинен також поза межами свого робочого кабінету намагатися допомогти іншим людям, що потребують сторонньої допомоги та піддаються небезпеці. «Принцип роби благо це необхідність активних дій і творчого підходу, емоційна залученість в процес надання допомоги, використання наявного духовного досвіду та професійних навичок. Цей принцип не забороняє, а декларує такі моральні цінності та норми, реалізація яких вимагає позитивних дій людини» [1, 80].

Принципи біоетики не повинні бути лише задекларованими, їх використання має бути закріпленим на законодавчому рівні. «Лише розуміння морального сенсу закону перетворює його виконання з формального обов'язку в модус моральної поведінки» [2, 157]. Слід також зазначити, що застосування цих принципів на практиці вносить певні складнощі в роботу соціального працівника. Адже виникає відповідальність за прийняте рішення перед клієнтом, його оточенням, колегами, державою та суспільством в цілому.

Сьогодні соціальні працівники в своїй повсякденній практиці мають застосовувати принципи біоетики як основу своєї професійної діяльності. Вибір біоетичної моделі – творчий підхід кожного окремого спеціаліста. На нашу думку, європейська біоетика найбільше підходить для практичного застосування в соціальній роботі, проте не можна нівелювати й інші принципи та правила. Отже, соціальний працівник на основі свого потенціалу та творчих здібностей має виробити власну біоетичну модель, яка буде спрямована на вирішення

професійних моральних проблем та дилем в роботі з кожним окремим клієнтом або групою клієнтів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, біоетика є невід'ємною складовою сучасної соціальної роботи. Адже приймаючи те чи інше рішення, вирішуючи ту чи іншу проблему або дилему, соціальний працівник має спиратися не лише на власні моральні норми, а й на офіційно задекларовані принципи та правила. В роботі з молоддю дуже важливо бути об'єктивним, поважати честь, гідність, автономію молодої людини. Тому, на нашу думку, соціальний працівник має використовувати принципи як американської, так і європейської біоетичної моделі. В Україні, на відміну від західних країн, відсутній багатолітній досвід використання принципів біоетики в будь-якій сфері людської діяльності. Тому, сьогодні головним завданням для України є затвердження та закріплення на законодавчому рівні біоетичних принципів та правил, адже їх практичне застосування значно покращує якість надання соціальних послуг.

Література.

1. Вековшинина С.В., Кулиниченко В.Л. Биоэтика: начала и основания. (Философско-методологический анализ) / С.В. Вековшинина, В.Л. Кулиниченко. – К.: Сфера, 2002. – 152 с.
2. Кулиниченко В.Л. Современная медицина: трансформация парадигм теории и практики / Валентин Леонидович Кулиниченко. – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 240 с. С. 125
3. Кулиниченко В.Л., Вековшинина С.В. Биоэтика: Феноменологические поиски и основания / В.Л. Кулиниченко, С.В. Вековшинина // Феноменология и гуманитарное знание. – К.: Тандем, 1998. – С. 145-151.
4. Кулініченко В.Л. Філософсько-світоглядні засади біоетики / Валентин Леонідович Кулініченко // Практична філософія. – 2001. – №3. – С. 37-43.
5. Кундієв Ю.І. Біоетика в Україні: стан та перспективи / Ю.І. Кундієв // Другий Національний конгрес з біоетики з міжнародною участю. – К., 2004. – С. 25–28.
6. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Фридрих Ницше. – М.: Мысль, 1990. – (Сочинения: в 2-х т. / Фридрих Ницше; т.2). – С.5-237.
7. Огурцов А.П. Биоэтика: проблемы и перспективы / А.П. Огурцов // Вопросы философии. – 1994. – №3.
8. Поттер В.Р. Биоэтика: мост в будущее / В.Р. Поттер; [пер. с англ.; под. ред. С.В. Вековшиной, В.Л. Кулиниченко]. – К.: Вадим Карпенко, 2002. – 216 с.
9. Пустовит С.В. Глобальная биоэтика: становление теории и практики (философский анализ) / Светлана Витальевна Пустовит. – К.: Арктур, 2009. – 324 с.
10. Требования биоэтики: Медицина между надеждой и опасениями: Сб. ст. / Под рук. Ф. Бриссе-Виньо, при уч. Б. Ажшенбом-Бофти: [пер. с фр.]. – К.: Сфера, 1999. – 248 с.
11. Чернышева М.Л., Чернышев А.В. Определение основных принципов биоэтики / М.Л. Чернышева А.В. Чернышев. – [Електронний ресурс]. Режим доступу http://www.kremlin-neurology.ru/library/Kr-med_02-09_37.pdf